

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 30-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 6-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

AXBOROT ASIMMETRIYASI SHAROITIDA ONGLI ROZILIK VA SHAXS AVTONOMIYASINING EPISTEMOLOGIK ASOSLARI

ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИНФОРМИРОВАННОГО СОГЛАСИЯ И АВТОНОМИИ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ АСИММЕТРИИ

EPISTEMIC FOUNDATIONS OF INFORMED CONSENT AND PERSONAL AUTONOMY UNDER INFORMATION ASYMMETRY

Ganiyev Ilxom Ibragimovich
Mustaqil tadqiqotchi
Orcid: 0009-0009-1368-0117

Annotatsiya. Maqolada axborot asimmetriyasi sharoitida ongli rozilikning epistemologik asoslari tekshiriladi. Axborotni taqdim etish, uni tushunish, ishonchli asosga tayanish va vakolat berish farqlanadi. Rozilikning mazmuni tashkilotning javobgarligini foydalanuvchiga ko‘chirishga tenglashtirilmaydi. Muhim oqibatni anglash va qayta ko‘rish imkoniyati mezonlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ongli rozilik; axborot asimmetriyasi; avtonomiya; tushunish; ishonchlilik; javobgarlik.

Аннотация. Исследуется осознанное согласие в условиях информационной асимметрии. Передача информации отделяется от понимания, выбора и ответственности организации. Предложены критерии объяснимости, существенности сведений и пересмотра решения. Автономия не сводится к формальному согласию.

Ключевые слова: информированное согласие; информационная асимметрия; автономия; понимание; заслуживающее доверия поведение; ответственность.

Abstract. This article investigates the epistemic foundations of informed consent under information asymmetry. Disclosure, understanding, justified reliance and

authorisation are distinguished. Consent is not treated as a transfer of organisational responsibility to the user. Understanding material consequences and retaining opportunities for reconsideration are proposed as criteria.

Keywords: informed consent; information asymmetry; autonomy; understanding; trustworthiness; accountability.

Kirish

Axborot asimmetriyasi bir tomon ko‘proq bilishi bilan boshlanadi, lekin ongli rozilik muammosi faqat bilim hajmlarining teng emasligidan iborat emas. Mutaxassis va foydalanuvchi bir xil texnik bilimga ega bo‘lishi amalda zarur ham, har doim mumkin ham emas. Asosiy savol bilim teng bo‘lmagan sharoitda shaxs o‘ziga taalluqli qarorni qanday asosda mustaqil qabul qilishi mumkin? Barcha tafsilotni bilish talabi rozilikni imkonsiz, shunchaki tugma bosish esa uni mazmunsiz qilib qo‘yishi mumkin. O.Majidova Ibn Sino talqinida mulohaza shakllari va haqiqatga erishish munosabatini o‘rganadi [1]. Bu zamonaviy tadqiqot tarixiy faylasufga raqamli rozilik nazariyasini nisbat berish uchun emas, xulosaning asosini tekshirish zaruratini ko‘rsatish uchun qo‘llanadi. S. Turabova innovatsion tafakkur va argumentativ kompetensiya aloqasini muhokama qiladi [2]. Mazkur yo‘nalishdan “axborotga ega bo‘lish” bilan “qaror sababini anglash va baholash” o‘rtasidagi farqni ochishda foydalaniladi.

Maqolaning maqsadi ongli rozilikning axborotiy, epistemik va normativ qatlamlarini ajratishdir. Tadqiqot savoli: axborot asimmetriyasini butunlay yo‘qotmasdan rozilikni mazmunli qilishning shartlari qanday? Asosiy tezis muhim oqibatni tushunish, ishonchli tayanish uchun asos va berilayotgan vakolatning chegarasi birgalikda aniqlanishi zarurligidir. Rozilik tashkilotning barcha mas’uliyatini shaxs zimmasiga o‘tkazadigan vosita sifatida talqin qilinmaydi.

Materiallar va metodlar

Sakkiz manba argumentatsiya, raqamli noaniqlik, raqamli egizak, ishonchlilik, rozilikning normativ kuchi va maxfiylikni shaxsiy boshqarish tanqidiga aloqadorligi bo‘yicha tanlandi. Metod konseptual tahlil, qarshi dalillar qiyosi va shartli vaziyatlar orqali yetarlilikni tekshirishdan iborat. Maqola klinik rozilik protokoli yoki amaldagi shaxsiy

ma’lumotlar qonunining sharhi emas. Tibbiy etika misollari faqat normativ tushunchalar farqini ochish uchun ehtiyotkorlik bilan qo‘llanadi.

Tahlilda axborotni berishning o‘zi tushunish dalili sifatida olinmadi. Tushunishning o‘zi qaror erkinligi, erkin qarorning o‘zi esa tashkilotning har qanday amaliyoti maqbulligi bilan tenglashtirilmadi. Real foydalanuvchilar o‘rganilmagan va taklif etilgan mezonlarning samaradorligi o‘lchanmagan. Manbalar mazmuniga tayangan xulosalar bilan mualliflik normativ takliflari alohida ko‘rsatiladi.

Natijalar

Axborot hajmi va qarorga daxldor bilim farqi. T. Leshkevich raqamli davrdagi metaforalar va “qora quti” muammosini tahlil qiladi [3]. Bu yo‘nalish murakkab tizimga doir tushuntirish hamma tafsilotni ochib berish bilan teng emasligini ko‘rsatadigan konseptual maydon yaratadi. Maqola foydalanuvchidan tizimning to‘liq dasturiy tuzilishini bilishni talab qilmaydi. Buning o‘rniga ma’lumot qanday maqsadda ishlatilishi, qanday muhim oqibat tug‘dirishi va qaysi noaniqlik saqlanayotganini anglash talabini ajratadi.

Axborotning haddan tashqari ko‘pligi ham qarorga daxldor muhim ma’lumotni yashirishi mumkin. Yuzlab band orasiga qo‘shilgan yangi foydalanish sharti formal ravishda taqdim etilgan bo‘lsa-da, foydalanuvchi uning ahamiyatini ajrata olmasligi ehtimoli bor. Bu har bir uzun matn manipulyativ degani emas. Asosiy mezon hajm emas, qarorni o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan ma’lumotning tushunarli va ajratilgan holda ko‘rsatilishidir. Uning real tushunilganligi esa mustaqil baholash talab qiladi.

V. Nazarov raqamli egizakning axborot etikasidagi maqomini muhokama etadi [4]. Maqola ushbu konsepsiyani texnik profil shaxsning o‘ziga to‘liq teng, degan da’vo sifatida olmaydi. Muhim farq inson haqidagi model undan chiqarilgan taxminlar bilan boyitilishi mumkin. Bir ma’lumotni berishga rozilik aynan qanday yangi xulosa yoki profil yaratilishini tushunish bilan bir xil emas. Shuning uchun birlamchi ma’lumot va undan hosil qilinadigan baholash doirasi alohida izohlanishi taklif qilinadi.

Ishonch asimmetriyani qanday yumshatadi. O. O‘Neill ishonchni ishonchlilik bilan bog‘lashning ahamiyatini tahlil qiladi [5]. Mazkur pozitsiya “foydalanuvchi bizga ishonsin” degan talab o‘rniga “tashkilot nimasi bilan ishonchga loyiq?” degan savolni qo‘yadi.

Axborot asimmetriyasi sharoitida shaxs mutaxassisga asosli tayanishi mumkin. Buning epistemik qiymati tashkilotning va’dasi tekshiriladigan majburiyat, javobgarlik va tuzatish tartibi bilan bog‘langaniga daxldordir. Ishonch hissining mavjudligi bu shartlarning o‘rnini bosa olmaydi.

Barcha xavfni foydalanuvchining o‘zi hisoblab chiqishi kerak, degan talab mehnat va bilim taqsimotini inkor etadi. Ammo bundan mutaxassis uning o‘rniga barcha maqsadni tanlashi kerak, degan xulosa ham kelib chiqmaydi. Maqola ekspertga vositalarni tushuntirish vakolati, shaxsga esa o‘z maqsadi va maqbul oqibatlar haqida hukm qilish imkoniyatini farqlaydi. Ushbu rollar qat’iy devor emas, lekin biri ikkinchisini to‘liq almashtira olmaydi.

Rozilikning normativ kuchi va chegarasi. N. Manson o‘smirlarning roziligi va rad etishi o‘rtasidagi normativ asimmetriyani muhokama qiladi [6]. Mazkur maxsus bioetik bahsdan har qanday raqamli xizmat foydalanuvchisiga paternalistik munosabatni oqlash uchun foydalanilmaydi. Uning konseptual sabog‘i shuki, taklifning normativ kuchi unda qaysi vakolatlar berilayotganiga bog‘liq. “Tanlov bor” degan ibora barcha variant bir xil huquq va oqibatga ega ekanini anglatmaydi. Aniq vakolatni tahlil qilish umumiy shiorlardan muhimroqdir.

Fikriy vaziyatda foydalanuvchi aloqa xizmatini olish uchun ma’lumot taqdim etishga rozi bo‘ladi. Keyin ushbu ma’lumot undan kutilmagan baholashga qo‘shiladi. Dastlabki rozilik borligi ikkinchi foydalanishga ham mazmunli vakolat berilganini ko‘rsatmaydi. Bu yerda huquqiy hukm qilinmayapti; normativ savol shaxs nimaga ruxsat berganini o‘zi qanday tushungan va tashkilot qaysi doirani ko‘rsatgan? Maqsad o‘zgarishi yangi asoslash zaruratini yuzaga keltiradi. D. Susser rozilik tizimlari tanqid qilinganda ham axborotni oshkor qilishning qiymati saqlanishini asoslaydi [7]. Bu pozitsiya muammoni “rozilik ishlamaydi, demak tushuntirish kerak emas” tarzida yechishga qarshi turadi. Axborot foydalanuvchining darhol barcha xavfni hisoblashidan tashqari, tadqiqotchi, jamoatchilik yoki vakolatli nazoratning savol qo‘yishiga ham xizmat qilishi mumkin. Shuning uchun tushuntirishning individual qaror va institutsional hisobdorlik funksiyalari ajratiladi. D. Solove maxfiylik paradoksi haqidagi bahsda alohida tanlovlardan shaxs privatlikni

qadrlamaydi, degan umumiy xulosaga o‘tishning muammolarini ko‘rsatadi [8]. Maqola bu tanqidni rozilikka tatbiq etadi: xizmatdan foydalanish ma’lumotning har qanday ishlatilishini axloqiy ma’qullash belgisi emas. Muqobilning qimmati, vaqt va zaruriy ehtiyoj qarorga ta’sir qilishi mumkin. Biroq barcha foydalanuvchilar aynan majburlangan degan empirik hukm ham chiqarilmaydi.

1-jadval. Ongli rozilikning epistemik va normativ shartlari

Shart	Tekshiruv savoli	Noto‘g‘ri tenglashtirish	Amaliy yo‘nalish
Axborot	Muhim oqibat nima?	Matn uzunligi yetarlilik	Qarorga daxldor ma’lumotni ajratish
Tushunish	Shaxs nimaga ruxsat berayotganini biladimi?	O‘qish anglash	Oddiy izoh va savol imkoniyati
Ishonchli tayanish	Kimning va’dasiga asos bor?	Ishonch hissi ishonchlilik	Tekshiriladigan majburiyat va nazorat
Vakolat	Ruxsat nimaga tegishli?	Bitta rozilik har qanday foydalanish	Maqsad va doirani aniqlashtirish
Qayta ko‘rish	Shart o‘zgarsa nima bo‘ladi?	Bir martalik bosish doimiy ruxsat	Yangilangan tushuntirish va e’tiroz

Mezonlar ideal, barcha narsani biladigan foydalanuvchini yaratish talabi emas. Ular shaxs o‘z tanlovining muhim mazmunini tushunishi va tashkilotning majburiyatlarini tekshirish uchun tayanchga ega bo‘lishi kerakligini bildiradi. Ma’lumot qanchalik ko‘p bo‘lsa, rozilik shunchalik ongli, degan chiziqli faraz rad etiladi. Tushuntirishning sifati, vakolat chegarasi va qayta ko‘rish yo‘li alohida baholanadi.

Tushunishni tekshirishning ehtiyotkor shakli. Mualliflik taklifi sifatida foydalanuvchidan murakkab matnni yoddan qaytarish emas, muhim foydalanish maqsadi va e’tiroz yo‘lini oddiy so‘z bilan tushuntirishga imkon beradigan muloqot shakli o‘rganilishi mumkin. Bu baholash shaxsni xizmatdan chetlashtiruvchi imtihonga aylantirilmasligi kerak. Tushunmovchilik aniqlansa, dastlab tushuntirish va interfeysning o‘zi qayta ko‘riladi.

Mazkur yondashuvning samarasi tekshirilmagan; u kelgusi tadqiqot uchun normativ yo‘nalishdir.

Muhokama

Birinchi e’tiroz rozilik uchun yuqori talab foydali raqamli xizmatlarni imkonsizlashtiradi, degan fikrdir. Taklif etilgan mezon barcha tafsilotni bir vaqtda bilishni talab qilmaydi. Tushuntirish qarorning muhim oqibatlariga mutanosib bo‘lishi lozim. Ahamiyatsiz o‘zgarish bilan shaxsning imkoniyatiga sezilarli ta’sir etadigan yangi foydalanish bir xil darajadagi qayta rozilikni talab qiladimi, degan savol alohida hal etiladi. Konseptual mezon mutanosiblikni inkor etmaydi.

Ikkinchi e’tiroz tashkilotga ishonish avtonomiyani ekspertga topshirishdir, degan xavotirdir. Asosli tayanish bilan so‘zsiz bo‘ysunish farqlanishi kerak. Shaxs mutaxassis bilimidan foydalangan holda o‘z maqsadini saqlashi mumkin. Ishonchli vakillik qaror sababini tushuntirish, vakolatni cheklash va e’tirozga javob berish bilan mustahkamlanadi. Agar ekspertga ishonmaslik xizmatdan butunlay mahrum bo‘lishga teng bo‘lsa, bu munosabatning ixtiyoriyligi alohida tekshirilishi zarur.

Tadqiqot chegarasi shundaki, foydalanuvchi tushunishi va real tanlov sharoiti o‘lchanmagan. Mahalliy tashkilotdagi rozilik matnini baholash uchun til, savodxonlik, muqobil xizmat va amaldagi huquq alohida hisobga olinadi. Qaysi model samaraliroq ekani ushbu nazariy maqoladan kelib chiqmaydi. Barcha muammoga faqat foydalanuvchining bilimini oshirish orqali javob berish axborot asimmetriyasini yuzaga keltirgan institutsional shartlarni yashirishi mumkin.

Xulosa

Ongli rozilik axborotni taqdim etish, anglash, asosli tayanish va aniq vakolat berishning murakkab birligidir. U bilimning mutlaq tengligini talab qilmaydi, ammo muhim oqibatlar va javobgarlik haqida mazmunli tushunchani talab etadi. Rozilik tugmasi tashkilotning barcha majburiyatini foydalanuvchiga o‘tkazmaydi. Maxfiylikka doir individual tanlovlarni inson avtonomiyasining butun qiymati bilan aynanlashtirish ham asosli emas.

Amaliy yo‘nalish sifatida muhim ma’lumotni ajratish, tushunarli izoh, vakolat chegarasi va qayta ko‘rish tartibi taklif etildi. Ushbu mezonlar klinik yoki huquqiy protokol emas, mas’uliyatli institutsional munosabatni tekshirishning konseptual asosidir. Ularni qo‘llash aniq muhitdagi tushunish va tanlov sharoitini mustaqil tadqiq etishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Majidova O. U. Ibn Sina On The Role Of Reasoning Forms In Achieving The Truth // The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 3(06). 2021. (p. 36–45). DOI: 10.37547/tajiir/Volume03Issue06-06

2. Turabova S. K. The relationship between the development of innovative thinking and argumentative competence // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(5). 2021. (p. 297–300). DOI: 10.5958/2249-7137.2021.01373.2

3. Лешкевич Т. Г. Метафоры цифровой эры и Black Box Problem // Философия науки и техники, 27(1). 2022. (p. 34–48). DOI: 10.21146/2413-9084-2022-27-1-34-48

4. Назаров В. Н. Цифровой двойник как субъект информационной этики // Этическая мысль, 20(1). 2020. (p. 142–154). DOI: 10.21146/2074-4870-2020-20-1-142-154

5. O‘Neill O. Linking Trust to Trustworthiness // International Journal of Philosophical Studies, 26(2). 2018. (p. 293–300). DOI: 10.1080/09672559.2018.1454637

6. Manson N. C. When is a Choice not a Choice? “Sham Offers” and the Asymmetry of Adolescent Consent and Refusal // Bioethics, 31(4). 2017. (p. 296–304). DOI: 10.1111/bioe.12328

7. Susser D. Notice After Notice-and-Consent: Why Privacy Disclosures Are Valuable Even If Consent Frameworks Aren’t // Journal of Information Policy, 9. 2019. (p. 37–62). DOI: 10.5325/jinfopoli.9.2019.0037

8. Solove D. J. The Myth of the Privacy Paradox // George Washington Law Review, 89(1). 2021. (p. 1–51).